

Özgün Makale

Salgının Mimarisi: Osmanlı'da Frengi ve Gurebâ Hastaneleri (Kastamonu Vilayeti Örneği)*

The Architecture of the Epidemic: Syphilis and Gurebâ (the Poor) Hospitals in the Ottoman Empire (Kastamonu Province Example)

Nurcan YAZICI METİN¹

Öz

Bulaşıcı hastalıklar, tarih boyunca toplumları etkilemiş; bu hastalıkların tedavisi ve yayılmasını önlemek amacıyla çeşitli çözümler üretilmiştir. Osmanlılar da birçok bulaşıcı hastalıkla mücadele etmiştir. Osmanlı'nın son döneminde, farklı bulaş yollarıyla Anadolu coğrafyasına ulaştığı anlaşılan frengi hastalığı, özellikle Kastamonu Vilayeti ve çevresinde çok etkili olmuştur. Salgın hastalığın tedavisi için çeşitli çözümler üretilmiştir. Bu çözümlerden biri de frengi hastalığının tedavisine mahsus hastane inşasıdır. XIX. yüzyılda yaşanan salgın hastalıklar vesilesiyle açılmaya başlanan ve genel tanımlamayla gurebâ hastanesi olarak isimlendirilen hastanelerden olan frengi hastaneleri, bu dönemde, halk sağlığı hizmetlerindeki modernleşmenin bir parçasıdır. Son dönem Osmanlı mimarlığında, yeni yapı türleri arasında önemli bir yer tutan sivil hastaneleri örnekleyen bu yapılardan, Kastamonu Vilayeti dahilinde, merkez sancağı, İnebolu, Bolu, Safranbolu, Sinop ve Çankırı'da inşa ve tesis edilmiştir. Yeni baştan inşa edilen veya başka yapılardan dönüştürülen bu örneklerden Safranbolu'daki frengi hastanesi günümüze ulaşmıştır. Hastanelerin mimari ve süsleme özellikleri hakkında, yazılı kaynaklar ve görsel belgelerden bilgi edinilebilmektedir. Bu makalede, Kastamonu Vilayeti'nde yaşanan frengi salgını ile mücadele hakkında bilgi verilip, vilayet dahilindeki frengi hastanelerinin inşa süreci, mimari ve süsleme özellikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı mimarisi, hastane mimarisi, salgın, frengi

Abstract

Infectious diseases have affected societies throughout history, and various solutions have been produced to treat and prevent the spread of these diseases. Ottomans also struggled with many infectious diseases. In the last period of the Ottoman Empire, syphilis disease, which was understood to reach the Anatolian geography through different transmission routes, was

* Makale başvuru tarihi: 18.09.2020. Makale kabul tarihi: 05.11.2020.

¹ Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, nurcan.metin@msgsu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3859-4847>.

Bu makale, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün 2019/38 numaralı projesi kapsamında desteklenmiştir.

particularly effective in Kastamonu Province and its surroundings. Various solutions have been produced for the treatment of the epidemic. One of these solutions is the construction of a hospital for the treatment of syphilis. Syphilis hospitals, which started to be opened due to the epidemic diseases experienced in the 19th century and generally named gurebâ hospitals, are a part of the modernization of public health services in this period. Some of these buildings, which exemplify the civil hospitals, which have an essential place among the new building types in the recent Ottoman architecture, were built and established in Kastamonu Province, central sanjak, İnebolu, Bolu, Safranbolu, Sinop, and Çankırı. The syphilis hospital in Safranbolu has survived from these examples, rebuilt or transformed from other buildings. Information about the hospitals' architectural and decorative features can be obtained from written sources and visual documents. In this article, information is given about the fight against the syphilis epidemic in Kastamonu Province, and the construction process, architectural and decorative features of syphilis hospitals within the province are evaluated.

Keywords: Ottoman architecture, hospital architecture, epidemiy, syphilis

Salgın hastalıklar, tarihin her döneminde insanlığa zor zamanlar yaşatmıştır. Osmanlı da bu hastalıklardan nasibini almış, veba, kolera, sıtma gibi birçok salgın hastalık, toplumda çok ciddi felaketlere yol açmıştır. Osmanlı'nın son döneminde görülen frengi salgını, özellikle etkilediği bölge ve tedavisi için yürütülen çalışmalar sırasında modern sağlık hizmetlerinin uygulanmasıyla dikkat çekicidir. Hastalık, adı üzerinden hastanelerin inşa edildiği veya mevcut sivil hastane yapılarına “*frengi pavyonlarının*” eklendiği bir mimari yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. “*Frengi Hastahanesi*” ya da “*Frengi ve Gurebâ Hastahanesi*” adıyla dönemin yazışmalarında tanımlanan bu sağlık kuruluşları, çoğunlukla “*frengiye yakalananlar ve gurebânın tedavisi için*”, “*frengi illetinin tedavisine mahsûs bir gurebâ hastahanesi inşâsı*” şeklinde ifade edilmişlerdir.² Bu makalede, XIX. yüzyılda frengi salgınının en yoğun yaşandığı Kastamonu Vilayeti dahilindeki frengi hastaneleri, inşa süreci ve mimarisi açısından değerlendirilecektir.

Osmanlı'da Sağlık Hizmetleri

Osmanlı'da sağlık hizmetleri darüşşifa, şifahane, maristan, darüssıhha gibi farklı isimlerle tanımlanan ve genellikle bir külliye bütünü içinde bulunan yapılarda verilmiştir. Çoğunlukla orta avlu etrafında şekillenen bu yapılar, Anadolu Selçuklu geleneğini devam ettirmişlerdir (Çantay, 2014: 7). Sağlık alanındaki modernleşme çalışmaları III. Selim Dönemi'nde, askerî alanda başlatılmıştır. Bu dönemde oluşturulan Nizâm-ı Cedîd ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için Levent Çiftliği'ndeki askerî kışlaya, 1799 yılında “*Levent Çiftliği Hastahanesi*” adı ile ilk modern Osmanlı sağlık yapısı eklenmiş; 1808'de de Üsküdar-Kadıköy arasında, Haydarpaşa'da Selimiye Kışlası'nın hastanesi kurulmuştur (Yavuz, 1988: 124). Dolayısıyla sağlık hizmetlerindeki modernleşme, ilk olarak askerî hastanelerle başlamıştır (Pabuçcu, 2014).

Osmanlı'daki ilk modern hastaneler olan askerî hastanelerden sonra Tanzimat'ın getirisi olarak kamu sağlığı hizmetleri önem kazanmış; bu doğrultuda sağlık hizmetlerindeki modernleşmenin bir parçası olan sivil hastaneler inşa edilmeye başlanmıştır. Genel tanımlamayla Gurebâ (Garipler, kimsesizler) Hastaneleri olarak isimlendirilen bu sağlık kuruluşlarının inşa gerekçelerinden biri de bulaşıcı hastalıkların tedavisidir.

² Dönemin resmi yazışmalarında bu tanımlamaya rastlamak mümkündür. Örneğin, “*Resmo kasabasında frengi illetinin tedavisine mahsûs bir gurebâ hastahanesi inşası*” (BOA., A.MTZ.GR. 4/7, H.10 Safer 1312, M. 13 Ağustos 1894); Diyarbakır'da aynı amaçlı, “*frengiye yakalananlar ve gurebânın tedavisi için*” inşa edilecek hastane (BOA., DH.MKT., 211/9, H.21 Şaban 1311, M.27 Şubat 1894) bilgisi, aslında gurebâ hastanelerinin inşa amaçlarından birisi olan salgın hastalık, hastane ilişkisine de açıklık getirmektedir.

Sivil halka hizmet verme amacıyla tesis edilen ve genellikle gurebâ hastanesi olarak isimlendirilen bu hastanelerin bir kısmı frengi hastanesi olarak kurulmuş veya bir bölümü frengili hastalara tahsis edilmiştir. “*Frengi ve gurebâ hastahanesi*” adı ile anılan ve “*frengi illetinin tedavisine mahsus*” tesis edilen bu hastanelerin kuruluş amacı hastalığı tedavi etmek olduğu gibi gurebâya hizmet veren mevcut sivil hastanelerin bünyesinde, kat, koğuş veya pavyon ilavesiyle frengi pavyonlarının³ oluşturulduğu örnekler de mevcuttur. Hastalığın tedavisi için yeni hastaneler inşa edilebildiği gibi mevcut hastanelere ilaveler de yapılabilmektedir. Örneğin Trabzon Vilayeti dahilinde görülen frengi hastalığının yayılmasını önlemek amacıyla alınan birtakım tedbirlerin yanında, vilayet merkezinde bulunan hastaneye eklenen frengi koğuşunun yatak kapasitesinin artırılarak yüz yataklı olması, Samsun’daki hastanenin frengi koğuşunun da elli yatak kapasitesine çıkarılması istenmiştir (BOA., DH.MKT., 850/50, H. 26 Safer 1322, M. 12 Mayıs 1904). Osmanlı’nın son döneminde sağlık hizmetlerindeki modernleşmenin bir yansıması olan bu sivil hastanelerin inşası Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde artmıştır. Bu hastaneler, padişahın adına izafeten “Hamidiye” adıyla da isimlendirilmiştir. Gurebâ ya da Frengi isminin yanınan Hamidiye adı eklenmiş veya her iki ismi içerecek şekilde tanımlamalar yapılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında inşa edilmeye başlanan bu hastaneler ücretsiz sağlık hizmeti vermektedir. Bu sivil hastanelerin ilk örneği, yaşanan salgın hastalık sonrası Edirnekapı’da açılmıştır (Mursal, 2017). Osmanlı’da bu amaçla inşa edilen ilk hastane ise, 1847 yılında açılan İstanbul’daki Vakıf Gurebâ Hastanesi’dir (Yıldırım, 2013). Bu hastaneyi, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde inşa edilen veya başka yapılardan dönüştürülen sivil hastaneler takip etmiştir. Bu hastanelerden bazıları günümüze ulaşmıştır.

Halk sağlığına yönelik ücretsiz hizmet veren ve artan salgın hastalıklarla ilintili olan bu hastanelerde farklı plan ve cephe özellikleri mevcuttur. Bu yapılarda boyutlar, kat sayıları, cephe düzenleri farklılık gösterebilmektedir. Tek veya iki katlı olabilen bu hastanelerde orta avlulu, geleneksel darüşşifa plan şemasının uygulandığı örneklerin yanında U plan şemasına, dikdörtgen kurguda orta koridor iki yanında sıralanan odalar şeklinde plan şemasına ve pavyon şeklinde uygulamalara rastlanmaktadır. Cephelerinde, genellikle dönemin mimari üslubu uygulanmış olmakla birlikte farklı üslupların kullanıldığı cepheleri de görmek mümkündür.

Kastamonu Vilayeti’nde Frengi Salgını ve “Salgının Hastaneleri”

Osmanlı’nın son döneminde farklı bulaş yollarıyla Anadolu coğrafyasına ulaştığı anlaşılan frengi hastalığı, özellikle Kastamonu Vilayeti ve çevresinde çok etkili olmuştur. En genel tanımıyla vücudun çeşitli dokularını tutarak yapı ve işlev bozukluklarına neden olan frengi hastalığı tıp literatüründe sifiliz olarak tanımlanan bulaşıcı bir hastalıktır. Cinsel yolla bulaşan zührevi bir hastalık olarak tanınmasına rağmen frengi yaralarına temas eden malzeme ile de bulaşıcı olabilmektedir. Hastalık önce mikrobun temas ettiği yerde, başlangıçta küçük bir sivilce şeklinde yaranın görülmesi ile kendini göstermekte, zamanla büyüyen yara ile mikroplar tüm vücudu kaplamaktadır. Hastalığın ilk defa ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte eski zamanlardan beri Doğu yarım kürede görüldüğü, Amerika’dan Avrupa’ya geçtiği kabul edilmektedir. Osmanlı toplumunda yayılması, çeşitli nedenlere bağlanmakla birlikte en yaygın görüş Kırım Savaşı sonrasıdır. Osmanlı toplumunda masum frengi denilen ve ortak kullanılan eşyalar vasıtasıyla bulaşan frengi ile cinsel yolla bulaşan frengi olmak üzere iki tür frengi görülmüştür.

³ Örneğin Edirne Gurebâ Hastanesi bahçesine frengi pavyonu inşa edilmesi planlanmış (BOA., DH.MUİ., H. 5 Cemaziyelahir 1328, M. 14 Haziran 1910); Konya Gurebâ Hastanesi’nde de “*frengililere mahsus bir pavyon inşası için icâb eden tahsisatın bir an evvel gönderilmesi*” istenmiştir (BOA., DH.İD., 47/41, H. 4 Cemaziyelahir 1330, M. 21 Mayıs 1902). Dedeoğaç Gurebâ Hastanesi bahçesine de “*il-i sariye*”, yani bulaşıcı hastalıklar için iki ayrı pavyon inşa edilmiştir (BOA, BEO., 1020/76453, H. 10 Rebiulahir 1315, M. 8 Eylül 1897).

Osmanlı topraklarındaki ilk ciddi frengi salgınları ise XIX.yüzyılda Osmanlı-Rus Savaşlarıyla bağlantılı olarak yaşanmış; 1879 yılındaki yasal düzenlemelerle resmi olarak hastalıkla mücadele başlatılmıştır (Şenel, 2015: 259). Hastalık yüzyılın sonlarında etkisini artırarak, özellikle belli bölgelerde çoğalmış; frengi ile mücadele için önlemler de bu dönemde ivme kazanmıştır. Vilayetlere gönderilen emirlerle sıhhiye komisyonları oluşturulması, frengi için ayrı hastanelerin inşa edilmesi ve masraflarının da belediyeler tarafından karşılanması istenmiştir (Beyru, 2005: 185-186). Hastalığın en çok görüldüğü yerler ise Kastamonu ve Aydın vilayetleridir (BOA., DH.MKT., 2222/30, H. 8 Rebiülevvel 1317, M. 17 Temmuz 1899). Yüzyılın sonunda, frengi hastalığının Karadeniz sahili ile Kastamonu, Hüdavendigâr, Aydın, Ankara, Konya, Erzurum ve Bağdat'ta görüldüğü, yayılmasını önlemek için birtakım tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir (BOA., DH.MKT., 2343/146, H. 11 Muharrem 1318, M. 11 Mayıs 1900).

Hastalıkla en kapsamlı mücadele, frenginin salgın şeklinde vilayet nüfusunun çok büyük bir kısmına bulaştığı, Kastamonu Vilayeti dahilinde verilmiştir. Hastalığın bu bölgede yayılmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Vilayetin liman kentleri olan Sinop, Safranbolu, İnebolu frenginin, vilayet dahilinde en çok görüldüğü yerleşimlerdir. Özellikle 1882-1891 yılları arasında Kastamonu Vilayeti valiliği yapan Abdurrahman Nureddin Paşa'nın girişimleriyle, vilayette frengiye karşı ilk önlemler alınmaya başlanmıştır (Şenel, 2015: 260-261). Salgın hâline gelen "*frengi illetinin men'i için*" doktor, eczacı ve tıbbi malzeme göndermenin yanında ilk akla gelen tedbirlerden biri hastane kurmak olmuştur. 19.yüzyılın sonlarında Osmanlı'daki frengi salgınına bağlı olarak özellikle Kastamonu Vilayeti dahilinde çok sayıda Frengi ya da Frengi ve Gurebâ Hastanesi açılmış veya mevcut hastanelerin bir kısmı frengili hastalara tahsis edilmiştir (Temel, 1998: 227-243; Şenel 2015: 256-274).

Frengi hastalığı, vücutta ciddi tahribat yapması, öldürücü olması, kolay ve hızlı bir şekilde yayılması; ayrıca kalıtsal hasara yol açarak sonraki nesillerin sakatlanmasına zemin hazırlaması açısından acil önlem alınacak hastalıklardan görülmüştür. Avrupa'da XV. yüzyıldan itibaren hastalıkla ilgili özel hastanelerin açıldığı bilinmektedir. Frengili hastaların evlerinde kaldıkları durumlarda hastalığın çok daha hızlı yayılmasından dolayı hastanın mümkün olduğunca tecrit edilerek hastane ortamında tedavi edilmesi gerekli görülmüştür (Kahya, 1989: 1292).

Kastamonu Vilayeti'nde, 1860'lı yıllarda başlayan frengi hastalığı ile mücadelenin sistemli bir hâle getirilmesi, 1889-1902 yılları arasında Osmanlı hizmetinde bulunan Alman hekim Ernst von Düring ile olmuştur (Şenel, 2015: 262-263). Düring Paşa, sancakların yanı sıra kazalarda da frengi hastanelerinin kurulmasını ve mevcut hastanelerin ıslah edilmesini sağlamış; onun önerisiyle Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide'de yeni frengi hastaneleri yapılmasına karar verilmiştir (Şenel, 2015: 263). Düring Paşa hazırladığı raporda, Kastamonu Vilayeti ahalisinin yaklaşık yüzde 70-80 oranında frengili olduğunu, bunun cinsel yolla değil, masum frengi diye tanımlanan temaslı bulaşı olduğunu ifade etmesi hastalığın bölgedeki ciddiyetini göstermektedir. Düring Paşa tarafından hazırlanmış olan rapor 1897 yılında kurulan *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi* için dayanak oluşturmuş; başka bölgeler için de bu teşkilatın talimatları kriter alınmıştır (Şenel, 2015: 264-265). Hazırlanmış olan "*frengi illetinin men'i sirâyetiyle tedavisine mahsûs*" talimatnamenin ilk maddeleri hastalıkla ilgili hastaneler hakkındadır (BOA., İ.DH., 1366/56, H. 29 Rebiülevvel 1317, M. 7 Ağustos 1899). Bu talimatla yeni hastanelerin açılması ve mevcut hastanelerin ıslahı gündeme gelmiştir. Düring Paşa'nın sırasıyla Kastamonu, Sinop, İnebolu, Safranbolu, Bolu ve Çankırı hastaneleri hakkında hazırladığı tarihsiz rapor, XIX. yüzyılın sonunda, Kastamonu Vilayeti dahilindeki mevcut frengi hastanelerini göstermesi açısından da önemlidir (BOA., İ.DH. 1366/56). Raporda mevcut hastaneler hakkında bilgi verilmiş; ayrıca Ereğli ve Bartın'da da hastane açılması önerilmiştir (Şenel, 2015: 267; BOA., İ.DH., 1366/56).

XX. yüzyılın başlarında hastalıkla mücadelede daha ciddi adımlar atılmış, 1910 yılında, 20 Cemaziyelahir 1328 tarihli, Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan, "*Kastamonu Vilâyetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyye Dâir Nizâm-nâme*" çıkarılmıştır. Nizamnameye göre vilayet dahilinde, ellişer yataklı altı hastanenin kurularak yatak kapasitesinin en az yarısının frengili hastalara tahsis edileceğinin ifade edilmesi, bu hastalıkla hastane ilişkisini somutlaştırmaktadır (Şenel, 2015: 269; Çavdar ve Karıcı, 2016: 164).

1908 yılında vilayet dahilindeki hastane sayısının 11 olduğu anlaşılmaktadır. Frengi hastanelerinin baştabip maaşları hakkındaki bir belgede, Kastamonu Vilayeti'nde 11 adet frengi hastanesinin bulunduğu ifade edilmiştir (BOA., DH.MKT., 2660/69, H. 22 Şevval 1326, M. 17 Kasım 1908). Mevcut hastanelere, kaza merkezlerinde tesis edilen hastaneler de eklenmiştir; bunlar daha çok "Muayene ve Tedavi Evi" mahiyetindedir.

O dönemde ciddi bir toplumsal problem olduğu anlaşılan ve büyük nüfus kaybına neden olan hastalığın tedavisi amacıyla özel frengi hastanelerinin kurulması, frengiyi diğer hastalıklardan ayırmaktadır. Diğer hastalıklar için özel olarak kurulmuş hastane sayısı çok sınırlı iken frengi hastalığı için birçok hastane ihdas edilmiştir. Bu durum hastalığın görüldüğü dönemde, modern sivil sağlık hizmetlerindeki yeniden yapılanma süreciyle de ilintilidir.

Kastamonu'da Frengi ve Gurebâ Hastaneleri

Kastamonu Vilayeti, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren frengi hastalığının yoğun olarak görüldüğü, salgın hâline dönüştüğü bir vilayettir. Bu sebepten özel tedbirlerin alındığı vilayette birçok hastane inşa edilmiştir. "*Kastamonu ve mülhakatında zuhur eden frengi illetinden dolayı*" doktor ve ilaç göndermenin yanında gurebâ hastanelerinin inşası uygun görülmüştür (BOA., İ.Ş.D., 44/2385, H. 26 Rebiulevvel 1296, M. 20 Mart 1879). Hastanelerin kuruluş gerekçesini, bölgede salgın hâlini alan frengi hastalığının oluşturduğu bu hastanelerde, hem frengililere hem de fakir hastalara ücretsiz tedavi hizmeti vermiştir. Vilayet dahilinde bazı sancak ve kaza merkezlerinde yeni baştan inşa edilen hastaneler olduğu gibi mevcut binların dönüştürülmesiyle de frengi ve gurebâ hastaneleri tesis edildiği anlaşılmaktadır. Kastamonu Merkez Frengi ve Gurebâ Hastanesi Tabibi Nikola'nın hazırladığı raporda, XIX.yüzyılın sonlarında vilayet dahilinde "*illeti efrençiyenin men'i*" için beş hastanenin bulunduğu ifade edilmiştir (BOA., Y.PRK.UM., 45/45, R. 2 Mart 1315, M. 7 Nisan 1899). Bunlar Kastamonu merkezi, İnebolu, Safranbolu, Sinop ve Bolu'dadır.

Kastamonu Frengi ve Gurebâ Hastanesi

Kastamonu Vilayeti merkezinde bir frengi hastanesi açılmasının gerekliliği, 1880 yılında Tabip Kemal Efendi ile Mekteb-i Tıbbiye'den gönderilen Ahmet Muhtar ve Ahmed Cevdet Efendilerin hazırladıkları raporda ortaya konulmuştur. Bu raporda, "*Kastamonu ve mülhakatında zuhur eden frengi illetinin men'i*" için bir hastane yapılması gerektiği ve masraflarının nasıl karşılanacağı yazılmıştır. Mal sandığından ödenmesi istenen masraflara karşın, Dahiliye Nezareti, taşrada bulunan gurebâ hastanelerinin masraflarının halk tarafından ve belediyelerce karşılandığını belirtmiştir (BOA., İ.Ş.D., 53/2972, H. 14 Ramazan 1297, M. 20 Ağustos 1880).

Kastamonu Vilayeti merkezindeki "Frengi ve Gurebâ Hastanesi" 1881 yılında açılmıştır. 1882 tarihli Kastamonu Vilayeti idare meclisinden gönderilen yazıda, "*vilâyet-i mezkurenin ekser mahallerinde beynel-ahali teksir eden frengi illetinin def'i için merkez vilâyetinde zükur ve inâsa mahsûs inşâ olunan iki kita hastahannede otuz yataktan ziyade bulundurulamayacağı*" ifade edilmektedir (BOA., İ.Ş.D., 59/3404, H. 21 Receb 1299, M. 8 Haziran 1882). Burada kadın ve erkeklere mahsus, inşa edilen 30 yataklı iki hastane tanımı yapılmakla birlikte, sonraki yazışmalarda bu ifade bulunmamaktadır.

1892 tarihinde, “Kastamonu merkezinde de tesîs ve küşâd buyurulmuş olan frengi ve gurebâ hastahanesinde de hüsn-ü tedavi olunmakta ve hastahanesinin levâzım-ı dahiliye ve sairesi muntazam olmakla beraber 30 aded de yatağı” bulunmaktadır. Doktor, müdür, cerrah ve eczacı ile hademesi bulunan hastanenin “mükemmel bir de kârgirden yapılmış hamamı olduğu ve birçok yatak ilavesi dahi kabil bulunduğu”, frengili hastaların çoğaldığı belirtilerek tahsisatın artırılması istenmiştir (BOA., ŞD., 1655/8, H. 6 Muharrem 1310, M. 31 Temmuz 1892). Bu tarihte 30 yatağı bulunan hastanenin daha sonra 45 yatak kapasitesine sahip olduğu ifade edilmiştir.

Mevcut hastane hakkındaki bilgileri, 1899 yılında, “Kastamonu Merkez Frengi ve Gurebâ Hastahanesi Tabibi Nikola”nın hazırladığı rapordan da öğrenmek mümkündür. Bu rapora göre “Kastamonu vilâyeti âlisi meyânında müşâhade edilen illet-i efrenciyenin men’i tevsî ve tedavisi için dahil-i vilayette küşâd edilen beş bâb hastahaneden biri de mezkûr frengi hastahanesidir...” Hastane 97 senesinde (M.1881) açılmıştır ve 45 yataklıdır. Raporda hastane kadrosu da belirtilmiştir (BOA., Y.PRK.U.M., 45/45, R. 2 Mart 1315, M. 7 Nisan 1899). Hastanenin açılmasından yaklaşık yirmi yıl sonra hazırlanmış olan raporda, hastanenin “eskiliği haliyle pek harab bir hâlde” olduğu, sık sık tamir ettirilmekle birlikte sorunların çözümlenemediği, biraz masraf edilerek 100 yatak sığacak “yeniden bir hastahane inşası”nın daha uygun olacağı Doktor Nikola tarafından, aynı raporda arz edilmiştir.

1893 yılında, mevcut frengi hastanesi yetersiz gelmekte ve tamire ihtiyaç duymaktadır. Bu tamirat ve genişletme için bir keşf-i evvel defteri hazırlanmıştır (BOA., DH.MKT., 88/5, H. 9 Rebi-ülâhir 1311, M. 20 Ekim 1893). Nitekim 1898 yılında da mevcut hastanenin yetersizliği, masrafları karşılamakta sıkıntı çekildiği, dönemin yazışmalarından anlaşılmaktadır (BOA., İ.DH., 1366/56, H. 3 Muharrem 1316, M. 24 Mayıs 1898).

Düring Paşa’nın raporunda da Kastamonu Vilayeti merkez hastanesi, “mezkûr vilâyet için pek ufak olduğundan herhalde 250 hasta istiab edebilir surette bir hastahane-i umûmisine tesîsi icâb eder” denilerek hastanenin vilayet merkezi için yetersizliği belirtilmiştir (BOA., İ.DH., 1366/56).

Fotoğraf 1. Kastamonu Hastanesi’nin genel görünümü (Kaynak: BOA., FTG.f., No: 1599).

Fotoğraf 2. “Kastamonu Hastahanesi’nin tahtâni altı numaralı koğuşu” açıklamasının yer aldığı giriş katındaki erkekler mahsus koğuşu. (Kaynak: BOA., FTG.f., No: 1604).

Kastamonu merkezindeki, dönemin yazışmalarında geçen ifadeyle Frengi ve Gurebâ Hastanesi’nin mimarisine dair bilgiler sınırlıdır. Yeni baştan inşa edilip edilmediği de net değildir. Yazışmalarda inşa kelimesi kullanılmış olmakla birlikte “tesîs ve küşâd edilmiş olan” ifadesi daha yaygın geçmektedir ki bu ifade başka bir binanın bu amaçla kullanıldığını düşündürmektedir. Başlangıçta 30 yataklı olan hastane 45 yataklı olarak genişletilmiştir. Kargirden “mükemmel” bir hamamının olduğu bilgisi, hastaneye dair mimari tanımlamalardandır.

Hastanenin genel görünümü ve özellikle iç mekanı, dönemin fotoğraflarından tanınabilmektedir. Fotoğraftan hastanenin, giriş katıyla birlikte üç katlı, kiremit çatı ile örtülü, sık pence-re açıklıklarının kullanıldığı, muhtemelen ahşap bir bina olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 1). Bahçe içindeki binanın müşetmilatı da mevcuttur. İç mekan fotoğraflarında, kadın ve erkeklere tahsisli, koğuşlar hâlinde düzenlenmiş mekanların bulunduğu görülmektedir (Fotoğraf 2).

İnebolu Frengi ve Gurebâ Hastanesi

Kastamonu Vilayeti'ne bağlı İnebolu kazasında da bir hastane inşa edilmiştir. İsfendiyar (Küre) dağlarının kuzey eteklerine, denize paralel konumlanan İnebolu'daki hastane binası, bu yerleşimin üst kotunda, şehre nazır konumda bulunmaktaydı. Vilayetin sahil cihetini oluşturan İnebolu, bölgenin liman yerleşimi olması hasebiyle frengi hastalığının en yaygın görüldüğü yerlerdendir. Bu sebepten dolayı, Kastamonu Vilayeti dahilinde, erken tarihlerde hastane inşa edilen yerleşim olmuştur.

1893 tarihli Kastamonu Vilayeti Salnamesi'nde, “İnebolu Frengi ve Gurebâ Hastahanesi” olarak tanımlanan hastanenin inşası, Kastamonu valisi Abdurrahman Paşa'nın sadareti sırasında- dır. 1882 tarihli mazbataya göre, vilayetin birçok yerinde “teksîr eden frengi illetinin def'i için”, merkez vilayetin yanında, günden güne artan frengi illetinin tedavisi için sahildeki İnebolu kasa- basında da “zükur ve inâsa mahsus iki hastahane inşâsı” kararlaştırılmıştır (BOA, İ.ŞD., 59/3404, H. 21 Receb 1299, M. 8 Haziran 1882). Burada iki ayrı hastane tanımı yapılmakla birlikte tek has- tane inşa edilmiş olmalıdır.

1885 yılında, hastanenin inşasının devam ettiği anlaşılmaktadır; “frengi illetinin def'i için İne- boluda inşâsına mübâşeret olunan hastahane cesîm ve muntazam bir surette” inşa edilmektedir ve maddi yardıma ihtiyaç bulunmaktadır (BOA., İ.ŞD. 74/4387, H. 14 Receb 1302, M. 29 Nisan 1885).

Hastane günümüze ulaşmamıştır. İnebolu Devlet Hastanesi'nin zemin katında sergilenen ki- tabe, hastanenin inşasına dair bilgi vermektedir (Çopur, 2012: 50). Kitabede, “Saye-i atûfet-vaye-i hazret-i padişâhîde devletlü Abdurrahman Paşa hazretlerinin valilikleri zamanında inşâ ve küşâd olunmuştur sene 1301” yazılıdır. Buradan da hastanenin 1885 yılında, Kastamonu valisi Abdur- rahman Paşa'nın valiliği zamanında inşa edilip açıldığı öğrenilmektedir.

Fotoğraf 3. İnebolu Hastanesi'nin ön cepheden görünüşü. (Kaynak: BOA, FTG.f., No: 1635).

Fotoğraf 4. İnebolu Hastanesi'nin arka taraftan görünüşü. (Kaynak: BOA, FTG.f., No: 1634).

Fotoğraf 5. İnebolu Hastanesi'nin koğuşu. (Kaynak: BOA, FTG.f., No: 1636).

Gümümüze ulaşmayan hastane, eski fotoğraflardan tanınabilmektedir (Fotoğraf 3). Şehre nazır konumda, oldukça büyük ve gösterişli bir bina olduğu anlaşılan hastane binası, yüksek bodrum katı üzerine zemin katla birlikte iki katlı, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen kurguda, kargir bir yapıdır. Bahçe içinde olduğu anlaşılan binanın kuzeydeki ön cephesi, orta aksında basamaklarla ulaşılan ana girişi bulunmaktadır. Girişin üstü, kossollara oturan cumba şeklinde düzenlenmiş ve ikinci katta bu kısım dört pencere boyunca öne çekilmiştir. Bu orta aksın iki yanında,

iki katta da beşer pencere bulunmaktadır. Katlar birbirinden silmelerle ayrılmış; cephelerdeki ritmik pencere düzeni yan cephelere de yansıtılmış; buralarda da her iki katta, aynı düzende dokuzar pencereye yer verilmiştir.

Konumlandığı arazinin eğimine göre arka cephede, bodrum katının dışı daha az yansıtıldığı görülmektedir (Fotoğraf 4). Ön giriş aksında, arka cephede de sade bir girişi bulunan yapının giriş üstü bu defa uzun tutularak üç pencere şeklinde vurgulanmıştır. Oldukça simetrik cephe düzenine sahip yapıda arka cephede de aynı pencere düzeni, alt kattaki küçük değişikliklerle tekrarlanmıştır.

İç mekan fotoğraflarından, orta alanda çift yönlü basamaklarla katlara bağlantının sağlandığı görülebilmektedir (BOA., FTG.f., No: 1704 ve 1680). Hastanenin büyük koğuşları ve bir de eczanesi bulunmaktadır (Fotoğraf 5), (BOA, FTG.f., No: 1637 ve 1638).

Hastane 80- 100 yatak kapasitelidir; 1920'li yıllarda 50 yataklı olarak hizmet vermiştir; güzel bir hamamı ve bahçesi vardır (Büyükkasap ve Kars, 2005: 99). Kadın ve erkek hastalar için koğuşları bulunmaktadır (Şahin, 2005: 123). Sonraki yıllarda Memleket Hastanesi olarak hizmet vermeye devam eden hastane, 1960'lı yılların sonunda yıktırılmıştır.

Bolu Frengi/Gurebâ Hastanesi

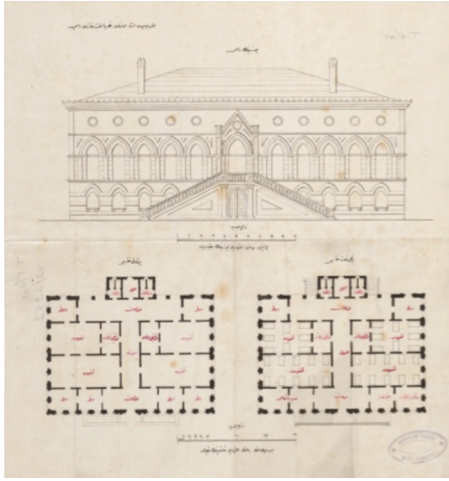
Kastamonu Vilayeti dahilinde salgının en fazla görüldüğü yerlerden biri olan Bolu Sancağı'nda da frengi hastalığı ile mücadele amacıyla bir hastane inşa edilmiştir.⁴ 1885 tarihli bir yazışma, Bolu'daki hastane inşası hakkındadır (BOA., İ.Ş.D., 76/4459, H. 8 Ramazan 1302, M. 21 Haziran 1885). Burada “...*frengi illetinin def'i izâlesi için Kastamonu ve İnebolu'da ihdâs edildiği gibi Bolu kasabasında da tesîsi taht-ı lüzum ve ehemmiyette olan merkez hastahanesinin masarî-i inşâiyesi olduğu inde'l-keşf tebeyyün eden yetmişbin yüz beş gurusun belediyece bulunacak karşılıktan ve masarîfi müteferrika ve dâimesi için tahsîsi icâb eden şehri üçbin kuruşun dahi Mal Sandığı'ndan tesviyesi...*” Kastamonu Vilayeti İdare Meclisi'nin mazabatasıyla bildirilmiştir. Bolu kasabasında inşa edilecek hastanenin masraflarının bir kısmının belediye gelirlerinden, kalan kısmının da Mal Sandığı'ndan karşılanması istenmiştir.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan, cephe ve kat çizimlerinin bulunduğu, tarihsiz bir belge Bolu Sancağı'nda inşası planlanan hastaneyi göstermektedir (BOA., PLK.p., No: 2952). Bu planlardan yola çıkılarak, hastanenin 1885 yılında inşa edildiği, 1925 tarihli Bolu Vilâyeti Salnamesi'nden anlaşılmaktadır. Hastane hakkında ayrıntılı bilgi bulunan Salnamede, “*Bolu Hastahanesi elli yataklı bir hastahane olub masarîfi muvâzene-i husûsiyeden temîn edilmektedir. Mutasarrıf-ı esbak İsmail Kemal Bey'in himmet ve delaleti ve îâne-i umumiye ile kasabanın münteha-yı garbisinde, uğurlu Naib Çayırı nâm mahalde 1302 (1885) senesinde tesîs ve inşâ ve 1313 (1897) senelerinde iki pavyon ilavesiyle tevsi edilmiştir*” denilmektedir. Aynı yerde “*hastahane esâsen frengi mücadelesi için tesîs edilmiş ise de ahiren hükümet hastahanesi ünvanını almakla emrâz-ı sârîye ile malül her nev'i hastalar dahi kabul edilmektedir*” ifadelerine yer verilmiştir (Bolu Vilâyeti Salnâmesi, R. 1341, M. 1925: 227-228).

Buradan, hastanenin 1885 yılında, 50 yataklı olarak inşa edildiği, 1897 yılında da iki pavyon ilave edilerek genişletildiği anlaşılmaktadır. Frengi hastalığı ile mücadele amacıyla inşa edilen hastane daha sonra Memleket Hastanesi adını almıştır.

Günümüze ulaşmayan Bolu'daki hastanenin mimari ve süsleme özellikleri, plan, cephe ve kat çizimlerini içeren belge ile fotoğraftan görülebilmektedir (Fotoğraf 6 ve 7). Hastane çizimlerinde, yer katı olarak tanımlanan yüksek bodrum ve birinci kat planları ile bunların üzerinde ayrıntılı mekan tanımlamaları yapılmıştır. Bir iç sofa etrafında yer alan salon, koğuş ve odalar

⁴ Hastane hakkında kapsamlı bilgi için N. Yazıcı Metin, 2019b.

Fotoğraf 6. Bolu Frengi/Gurebâ Hastanesi'nin cephe ve kat planları çizimi (Kaynak: BOA., PLK.p., No: 2952).

Fotoğraf 7. Bolu Frengi/Gurebâ Hastanesi'nin ön cepheden görünümü (Kaynak: BOA., FTG., No: 1726).

düzeninden oluştuğu anlaşılan hastanenin kat planları üzerinde “hamam, abdesthane, sofa, oda, koğuş, eczahane, doktor odası” gibi mekanlar bulunmaktadır. Yüksek bodrum kat üzerine tek katlı olduğu anlaşılan hastanenin neo-gotik düzendeki cephesi dikkat çekicidir. Oldukça simetrik olan cephede, bodrum kat pencerelerinde, üç dilimli kemer, birinci kat pencerelerinde ise sivri kemer kullanılmış; bu pencerelerin üstünde de yuvarlak, küçük pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Ortada, çift yönlü basamaklarla ulaşılan, sivri kemerli giriş yer almaktadır. Cephedeki simetri plana da yansıtılmış; iç mekanda her iki katta da sofa ve koridor düzeni etrafında yer alan mekanlarla katı bir simetri oluşturulmuştur.

Safranbolu/Zağferanbolu Frengi Hastanesi

Kastamonu Vilayeti dahilinde frengi hastalığının yaygınlaşması üzerine Safranbolu'da da bir hastane kurulması kararlaştırılmıştır. Safranbolu'da, Kıranköy olarak bilinen yerde bulunan ve 1887 yılında açılan hastanenin binası günümüze gelebilmiştir. 1887 tarihli belgeye göre, Safranbolu kasabasında bir frengi hastanesi açılmıştır ve hastaneye eczacı gönderilmiştir (BOA., MV., 22/78, H. 27 Şevval 1304, M. 19 Temmuz 1887). 3 Ekim 1304 (1887) tarihinde açılışı yapılan hastanenin açılış töreninde Vali Abdurrahman Nureddin Paşa da hazır bulunmuştur (Abdulkadiroğlu, 2002: 13). Bina giriş kapısı üzerindeki, mermere oyulan kısmen tahrip olmuş kitabede de bu bilgi yer almaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde, Abdurrahman Paşa'nın Kastamonu Valiliği zamanında inşa ve küşad edildiği yazılı olan kitabenin alt köşesinde 1306 (M. 1887) tarihi bulunmaktadır.

1887 tarihli yazışmalarda, inşa masrafları belediye gelirlerinden karşılanmak üzere Safranbolu ve Sinop'ta birer hastane inşası planlanmıştır. Safranbolu kasabası, frenginin yoğun olduğu Bartın, Daday, Araç ve Çerkeş kazaları halkının tedavisi için mevki olarak orta yerde bulunmaktadır (BOA., ŞD., 2519/4, H. 27 Ramazan 1304, M. 19 Haziran 1887). Bu sebepten Safranbolu'da bir hastane inşası uygun görülmüştür.

1890'ların başında hastanenin ıslahı söz konusudur. 1892 tarihli yazıya göre, hastanenin ıslahı hakkında hazırlanan raporun kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Buna göre “Zağfiranbolu kazası frengi hastanesinin ıslahı hakkında kaza meclis-i idaresiyle belediyesi tarafından tanzim olunan mazbatanın vilayetçe red olunmasından dolayı hazine-i celilenin senevî kırk bin guruş ol-

duğu ifadesine dair” yazı, Safranbolu Frengi Hastanesi’nin Hazine’den senelik kırk bin kuruş aldığını göstermektedir (BOA., DH.MKT., 1914/35, H. 20 Cemaziyelahir 1309, M. 21 Ocak 1892).

Safranbolu Frengi Hastanesi’nin orjinal projeleri günümüze ulaşmıştır. Binanın cephe çizimi ve kat planlarını gösteren, Topkapı Sarayı Arşivi’nde bulunan, “*Safranbolu kazası merkezinde 1305 sene-i hicriyesinde inşâ olunan frengi hastahanesinin resm-i mücessem ve musattahıdır*” 31 Kanuni-evvel 1304 yazılı, mühendis Mahmud İzzed mühürlü orjinal projesinde, vilayet baş mühendisinin, bu projeye göre inşa olunduğuna dair tasdiki de yer almaktadır (Kahya, 1989: 1294; Barlas, 2015: 199).

Yayınlanmış olan cephe ve kat planlarını içeren çizimler, hastanenin ilk inşa edildiği dönemdeki durumunu göstermektedir (Kahya, 1989: 362). Bodrum üzerine giriş katıyla birlikte iki katlı olan binanın basamaklarla ulaşılan girişi, iki yanı dar tutulan pencere açıklıklarıyla ve üst katta öne çekilerek vurgulanan, üçlü pencere düzeni ile plastırlarla sınırlanmış ve vurgulanmıştır. Bu kısım küçük bir üçgen alımlıkla sonlanmaktadır. Her iki katta da iki yanda dörder pencere açıklığının yer aldığı cephede katlar birbirinden silmelerle ayrılmıştır. Dikdörtgen kurgudaki binanın alt kat planında, orta koridor iki yanında odalar yer almaktadır. Bu katta girişin karşısındaki merdivenlerle ikinci kata ulaşılmakta; üst katta sofa olarak tanımlanan orta koridor iki yanında, biri “inasa mahsus koğuş” olmak üzere dört koğuş yer almaktadır. Binanın dışında mutfak ve çamaşırhane gibi hizmet birimlerine yer verilmiştir.

Hastanenin günümüze ulaşan plan ve cephe çizimlerinin yanında, Osmanlı Arşivi’nde “*Zağferanbolu Hastahanesi’nin haricen görünüşü*” açıklamasının yer aldığı tarihsiz fotoğrafta binanın arka cephesi görülebilmektedir (Fotoğraf 8), (BOA., FTG., No: 1751). Bugün Karabük Üniversitesi’nin kullanımında olan ve yakın zamanda restorasyon gören bina, son dönem Osmanlı mimarlığında, özellikle kamu yapılarında yaygın olarak tercih edilen neo-klasik üsluptadır. Bugünkü haliyle yüksek bodrum kat üzerine iki katlı, kesme taş binanın ön cephesi giriş katında, basamaklarla ulaşılan yuvarlak kemerli kapı açıklığı ve iki yanında dar tutulan pencereler vardır (Fotoğraf 9 ve 10). Kapı üstünde kitabe görülmektedir. İki ayağa oturan cumba düzeni, üste birer pencere genişliğinde öne alınarak vurgulanmıştır. Her iki yanda dörder pencere açıklığı mevcuttur. Yan cephelerde, ortada dikey plastırlarla vurgulanan ikili pencere düzeni, yanlarda üçer pencere açıklığıyla tamamlanmaktadır. Arka cephede, alt katta orta akstaki dikdörtgen kapı açıklığının üzerine yerleştirilen yuvarlak formdaki üçlü pencereler dikkat çekicidir. Bu cephe de her iki katta yer alan ön cephedeki pencere düzenine sahiptir. Bütün cephelerde yer alan kilit taşının vurgulandığı yarım daire kemerli pencereler, sık aralıklarla ve ritmik bir düzende yerleştirilmiştir.

Hastanenin inşa edildiği dönemde bir bahçe içinde olduğu, sonraları Millet Hastanesi olarak 1960’lı yıllara kadar hizmet verdiği, daha sonra bahçesine devlet hastanesi yapıldığı belirtilmiştir (Barlas, 2015: 201; Tonbul, 2009: 179-182). Hastane binası bugün de geniş bir bahçe içinde yer almaktadır.

Fotoğraf 8. Safranbolu Frengi Hastanesi’nin arka cephesini gösteren eski bir fotoğrafı (Kaynak: BOA., FTG., No: 1751).

Fotoğraf 9. Hastanenin ön cephesi (Foto H. Avni Yazıcı, 2020).

Fotoğraf 10. Hastanenin arka cephesi (Foto H. Avni Yazıcı, 2020).

Sinop Frengi ve Gurebâ Hastanesi

Kuruluş amacı olan frengi hastalığının tedavisine istinaden Sinop Frengi Hastanesi, “*Sinop İlet-i Efrenciye Hastahanesi*” (BOA, DH.MKT., 1680/43, H. 15 Rebiülahir 1307, M. 9 Aralık 1889) olarak dönemin kaynaklarında ve resmi yazışmalarda tanımlanan Frengi ve Gurebâ Hastanesi şehrin kuzeybatı noktasında, denize nazır yüksek bir noktada inşa edilmiştir. 1887 yılında, iki katlı ve ahşap olarak inşa edilen hastane binası günümüze ulaşmamıştır (*Kastamonu Vilayeti Salnamesi*, 1321: 282).

Sinop'ta bir hastane inşası, Kastamonu Vilayeti'ndeki frengi salgını ile ilintilidir. 1887 yılında, frengi hastalığı ile mücadele kapsamındaki çözüm arayışları arasında Safranbolu ve Sinop'ta birer frengi hastanesi yapılması gündeme gelmiştir. Frengi hastalığına yakalananların tedavisi için seyyar doktor ve eczacılar dolaşmakta; fakat bunlardan yeterince istifade edilememektedir. Kastamonu, İnebolu ve Bolu'da olduğu gibi Safranbolu ve Sinop'ta da birer frengi hastanesinin inşa edilmesi önerilmiştir. Bu hastanelerin inşaat masraflarının da mahalli belediye daireleri gelirlerinden ödenmesi planlanmıştır (BOA, DH.MKT., 1433/25, H. 27 Şevval 1304, M. 19 Temmuz 1887). Frenginin yaygın olduğu Sinop, Ayancık ve Boyabat ile birçok nahiyenin merkezi konumundadır (BOA., ŞD., 2519/4, H. 27 Ramazan 1304, M. 19 Haziran 1887). Bu konumundan dolayı, inşa masrafları belediye gelirlerinden karşılanmak üzere Sinop'ta bir frengi hastane inşası planlanmıştır.

Sinop'ta bir hastanenin inşasının gerekliliği yolunda yapılan yazışmalar sonucunda 1887 yılında inşaata izin verilmiştir (BOA, MV., 22/78, H. 17 Zilkade 1304, M. 7 Ağustos 1887; İ.MMS, 92/3899, H. 17 Zilkade 1304, M.7 Ağustos 1887). Büyük oranda belediye gelirlerinden ve kısmen toplanan yardımlarla yapıldığı anlaşılan hastane aynı yılın sonlarında açılmıştır. Hastanenin inşa sürecinde birtakım maddi sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır. Kastamonu Vilayeti Salnamesi'nin Sinop'a ait kısmında, inşaatı tamamlanamayan hastane hakkında yazılan bazı bilgiler bu zorlukları ifade etmektedir (BOA., Y.PRK.UM., 14/18, H. 20 Cemaziyelahir 1306, M. 21 Şubat 1889). İnşasına izin verilen Sinop Frengi ve Gurebâ Hastanesi'nin inşa masrafları kırk bin kuruş olarak hesaplanmış olmakla birlikte bu miktarın yeterli gelmeyeceğinin anlaşılması üzerine ikinci bir keşif yapılmış; bu kez doksan bin kuruş maliyetle inşa edilebileceği görülmüştür. Hastanenin inşasına karşılık gösterilen belediye gelirlerinin yetersizliğinden dolayı inşaat yavaşlamıştır. Maddi sorunlara rağmen inşaata devam edilmeye çalışılmış; masraflar için halktan nakdi yardım toplanmış, inşaatta kullanılacak kerestenin bir kısmı da yardım yoluyla temin edilmiştir. Bu zorluklara rağmen hastane inşaatının 1887 yılı sonunda tamamlandığı anlaşılmaktadır (Karcı, 2019: 77).

Hastane sonraki yıllarda onarıma ihtiyaç duymuştur. 1904 yılında, Sinop Frengi Hastanesi'nin onarımı gerekmektedir (BOA., DH.MKT., 918/26, H. 20 Şevval 1322, M. 28 Aralık 1904). Onarım, “*..Sinop frengi hastahane-i umumisinin boyası dökülmesi sebebiyle mevsim-i şitâda yağan yağmurlar sıva ve temellere*” zarar vermekte olduğundan keşfine göre 6549 kuruşa mal olacaktır. Masrafların bir kısmının tesviyesi istenmiştir (BOA., ŞD., 2747/58, H. 15 Rebiülahir 1323, M. 19 Haziran 1905; İ.DH. 1436/21, H. 25 Rebiülahir 1323, M. 29 Haziran 1905).

Günümüze ulaşmayan hastane binası, eski fotoğraflarından ve dönemin yazışmalarından tanınabilmektedir (*Fotoğraf 11*). Ahşap olan hastane binası dikdörtgen kurguda, bodrum kat üzerine, giriş katıyla birlikte iki katlıdır. Ön cephede, orta aksta giriş yer almaktadır; girişin üstü, ikinci katta, üç pencere genişliğinde cumba şeklinde düzenlenmiş ve üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Cephede, yan akslar da iki pencere genişliğinde öne çekilmiştir. Yalın, dikdörtgen pencere açıklıklarının yer aldığı binanın yan cephelerinde de aynı düzenin tekrarlandığı görülmektedir.

Yan cephelerde, her katta yedişer pencereye yer verilmiştir. Kiremit kaplı beşik çatı ile örtülü olan bina daha çok büyük bir konak görünümündedir. Sinop Gurebâ Hastanesi, dönemin ahşap olarak inşa edilen örneklerinden biridir. Ahşap inşa edilme sebebi, inşaat masraflarının karşılanmasında yaşanan sorunlar ve bulaşıcı hastalık sebebiyle kısa sürede açılmasının gerekliliği olmalıdır.

Hastanenin “*Sinop Frengi Hastahanesinin kapısından girilirken görünüşü*” açıklamasının yer aldığı, iç mekan fotoğrafında da mekanın ahşap olduğu, çift yönlü merdivenlerle üst kata çıkışın sağlandığı görülmektedir (BOA., FTG.f., No: 622).

İki katlı olan hastanenin bir katının gurebâ hastanesi olarak hizmet verdiği, diğer katının da frengili hastalara tahsis edildiği bilinmektedir. Hastanede, beşi erkeklere, ikisi kadınlara tahsis edilmiş yedi koğuş bulunmaktadır (*Salname-i Vilayet-i Kastamonu*, Kastamonu 1306: 476-477). Ayrıca bir ameliyathane, bakteriyoloji laboratuvarı ile muayenehanesi olan hastane, frengi ile mücadele teşkilatının lüks hastahane tanımlamasına girmektedir (Mehmed Said, 1922: 40).

Düring Paşa'nın Kastamonu Vilayeti'ndeki mevcut hastahanelerin durumunu ele aldığı raporunda, “*Sinob hastahanesi-gayet kullanışlı ve iyi bir binadır*” denilmektedir (BOA., İ.DH., 1366/56). Aynı raporda en az 150 hastaya hizmet verebilecek kapasitede olan hastanenin en temel eksiklerinin para, karyola ve tabip olduğu; frengi illetinin Sinop ve çevresinde şiddetle devam ettiği için hastanede 150 hastaya hizmet verilmesi gerektiği bilgilerine de yer verilmiştir (Karcı, 2019: 82).

Sinop Frengi ve Gurebâ Hastanesi, bu dönemde, kamu yapılarındaki kargir mimarinin yaygınlığının aksine ahşap bir binadır. Genel kurgusu itibariyle dönemim sivil mimari örneklerini yansıtmaktadır.

Çankırı/Kengiri Frengi ve Gurebâ-yı Hamidiye Hastanesi

Çankırı'da bir hastanenin kurulması, Sultan II.Abdülhamid Dönemi'nde, 1894 yılındadır. Dönemin yazışmalarından, mevcut bir hanenin satın alınarak tamir edilmesiyle burada, yirmi yataklık bir hastane tesis edildiği ifade edilmektedir. XIX. yüzyılın sonunda, Çankırı merkezinde bir hastane mevcut değildir. Halkın yardımlarıyla bir ev satın alınmış, eksikleri tamamlanarak hastane olarak resmi açılışı yapılmış; hasta tedavisine başlanmıştır (BOA, DH.MKT., 266/68, H. 27 Muharrem 1312, M. 31 Temmuz 1894).

1894 yılındaki yazışmaya göre, “*Kengiri sancağında şimdiye kadar hastahane tesis olunmamasından ve orada zuhur eden hastakânın merkez vilayet veya zağferanbolu hastahanelerine naklinde bazı müşkilat çekilmekte*” olduğu ve bu sebepten dolayı bir hastane tesis edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Satın alınmış olan hane onarılarak hastane yapılmıştır (BOA, Y.A. HUS., 304/91, H. 10 Muharrem 1312, M. 14 Temmuz 1894). Aynı yıl, “*iâne-i ahali ile Kengiri sancağında hastahane olmak üzere mübayaa olunan hanenin nevakısı bi'l-ikmâl resmi küşâdı icrâ ve mevcut olan dokuz nefer hastanın oraya nakilleriyle tedavilerine*” başlandığı anlaşılmaktadır (BOA, Y.A. HUS., 304/91, H. 29 Muharrem 312, M. 2 Ağustos 1894).

Hastanenin açıldığı tarihte, Hazine'den tahsisat istenmiştir. Burada “*Kengiri kasabasında iâne-i ahali ile tesis ve küşâd edilmiş olan yirmi yataklı bir bâb gurebâ hastahanesinin temîn-i*

Fotoğraf 11. Sinop Frengi ve Gurebâ Hastanesi (Kaynak: *Servet-i Fünûn*, Sayı: 491, R. 27 Temmuz 1316, M. 9 Ağustos 1900, s.9).

devamı ve idaresi zımnında bazı akarat tesîs olunduğu sırada kaza-i mezkurede zuhur eden hastalıktan dolayı inşaat-ı mezkure tehir etmiş ve înat-ı mezkureden hastahane ebniyesine verilen meblağdan mütebaki akçe hastahanenin tefrişiyle şimdiye kadar duhul eden gurebâ-i hastakânın tedavi ve itmamına sarf edilmiş” olmasından dolayı paraya ihtiyaç vardır. Böyle bir süreçte yeniden yardım toplanması mümkün değildir. Bu sebepten maddi yardım talep edilmiştir (BOA., ŞD., 1658/3, H. 3 Rebiülahir 1312, M. 3 Ekim 1894). Burada hastalık adı belirtilmeden “*zuhur eden hastalık*” olarak tanımlanan frengi hastalığıdır. Adı geçen yardımlardan, hastane binası için verilen meblağın bir kısmı hastanenin tefrişatı için kullanılmış; bir miktar da bu tarihe kadar gelen hastaların tedavisine harcanmıştır. Dahiliye Nezareti’ne yazılan yazıda da durum tanımlanmıştır (BOA., ŞD., 1658/3, H. 13 Cemaziyelahir 1312, M. 12 Aralık 1894).

Çankırı’da, Hamidiye Mahallesi adı verilen yerde açılan hastane, başlangıçta gurebâ hastanesi olarak tanımlanmış; daha sonra buraya padişahın adının verilmesi istenmiş ve bu uygun bulunmuştur (BOA, BEO., 743/55715, H. 28 Şaban 1313, M.13 Şubat 1896). Hastane, bu tarihten sonra padişah Sultan II.Abdülhamid’in adına izafeten Hamidiye Hastanesi olarak anılmıştır.

Kastamonu Vilayeti Salnameleri’nde hastane H. 1312/M. 1894 tarihinden itibaren tanımlanmaktadır. H. 1312/1894 tarihli salnamenin Çankırı Sancağı’na ait bölümünde Frengi ve Gurebâ Hastanesi olarak geçmektedir. H. 1314/1896 Kastamonu Salnamesi’nde bu defa Frengi ve Gurebâ-yı Hamidiye Hastanesi adıyla verilmiştir. Aynı salnamede, “...ve frengi ve gurebânın tedavisine mahsus ve hamidiyye nâm şevket-i ittisamiyla mevsum bir hastane vardır. mezkur hastahane hamiyet-mendan ahâli îanesiyle idare ve üç yüz on bir senesinde yine înat-ı ahâli ile kasaba derûnunda müceddeden on iki bâb dükkan ile Tüney karyesi civarında üç taşlı bir değirmen inşa olunarak irâd-ı seneviyyesi hastane masarifine karşılık olmak üzere belediyece cibayet edilmekte bulunmuştur” denilmektedir (Türkoğlu, 1999: 431, 459, 488). Bu isim ve bilgiler H. 1317/ 1899 ve H. 1321 /1903 salnamelerinde de tekrarlanmıştır (Türkoğlu, 1999: 503, 531).

Çankırı’daki hastane, o tarihte ortaya çıkan frengi hastalığına istinaden, bu hastaların tedavisini amaçlamasıyla Frengi Hastanesi, Frengi ve Gurebâ Hastanesi; daha sonra da Frengi ve Gurebâ-yı Hamidiye Hastanesi olarak isimlendirilmiştir. Dönemin yazışmalarında başlangıçta, sadece gurebâ hastanesi, 1896 tarihli yazışmalarda ise frengi hastanesi adı kullanılmıştır. Nitekim bu tarihte Çankırı Frengi Hastanesi olarak tanımlanan hastaneye, Sinop’un belediye eski tabibinin tayini yapılmıştır (BOA., BEO., 726/54435, H. 18 Şaban 1313, M. 3 Şubat 1896).

Hastane hakkında kapsamlı bilgi, bir fotoğrafına da yer verilen Servet-i Fünûn’da yer almaktadır. Burada “*İşbu dârüt-tedavi îâne-i hamiyetdan ile iki yüz liraya mübâyaa olunup bilahare yüz*

Fotoğraf 12. Çankırı Frengi ve Gurebâ Hastanesi. “Kengir’da inşa olunan ‘Hamidiye’ Gurebâ Hastanesi” açıklamasının yer aldığı fotoğraf (Kaynak: *Servet-i Fünûn*, Sayı: 283, R. 1 Ağustos 1312, M. 13 Ağustos 1896: 375).

elli lira kadar da tamirat-ı esasiyesine sarf edilerek vücuda getirilmiş bu defa Hamidiye nâm-ı celîlesiyile tevsîm ve tuğrâyı gurrâyı hazreti şehriyâri ile tezyînine emr-ü fermân u hümâyun-u hazret-i cihân-dari şeref-müteallık buyurulmuştur. Kengir Gurebâ Hastanesi elli yatak istiâbına kafî olup fevgâni ve tahtani dört koğuş ile cesim bir salonu ve biri müdüre ve biri hademeye mahsus diğer biri de eczahane olmak üzere ayrıca odalara ve haricde dahi matbah ve gasilhane ile çamaşırhane ve müteferriatını ve vasi bir de bağçeye müstemildir” denilmektedir (Ahmed İhsan, 1312: 358-359).

Servet-i Fünûn'da, hastanenin, ikiyüz liraya satın alınıp 150 lira kadar da tamirâtı için harcandığı, Hamidiye Hastanesi olarak isimlendirildiği belirtilmekte ve iki katlı hastanenin birimleri tanımlanmaktadır. Yirmi yataklı olan bina elli yatak sığabilecek büyüklüktedir. Dört koğuş, büyük bir salon, müdür ve hademe odası, eczanesi vardır. Ayrıca bahçe içinde mutfak, kiler, çamaşırhane, gasilhane gibi hizmet birimleri yer almaktadır. Fotoğraftan anlaşılacağı üzere daha çok cumbalı bir konak görünümünde olan hastane binası oldukça yalın bir görünüme sahiptir (*Fotoğraf 12*). Ön ve yan cephesi görülebilen iki katlı binanın üst katlarının, cephe orta aksında, üç pencere genişliğinde, cumba şeklinde düzenlendiği, her iki katta da cephelerde sık pencere açıklıklarına yer verildiği görülmektedir. Ön cephe orta aksında beş basmakla ulaşılan basık kemerli kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır.

Vilayetteki Diğer Frengi Hastaneleri

Düring Paşa'nın hazırladığı rapora göre Kastamonu Vilayet merkezi, Sinop, İnebolu, Safranbolu, Bolu ve Çankırı'daki frengi hastanelerine ek olarak bazı kazalarda da frengi hastanelerine ihtiyaç vardır. Özellikle "*Bartın ve Ereğli'de birer hastahane tesisi ehem ve elzemdir*" (BOA., İ.DH., 1366/56). Düring Paşa, sancakların yanı sıra kazalarda da frengi hastanelerinin kurulmasını ve mevcut hastanelerin ıslah edilmesini sağlamış; onun önerisiyle Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide'de yeni frengi hastaneleri yapılmasına karar verilmiştir (Şenel, 2015: 263). Buralarda da 1901 yılı ve sonrasında birer hastanenin tesis edildiği, dönemin yazışmalarından anlaşılmaktadır. Daha çok "Muayene ve Tedavi Evi" şeklinde düzenlenmiş yerler olan bu yapılar hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır.

Bartın'da bir frengi hastanesinin kurulduğu, yeni bir bina inşa edilmediği, mevcut bir binanın bu amaçla işlevlendirildiği anlaşılmaktadır. 7 Eylül 1901 tarihinde Bartın'da bir frengi hastanesi kurulmuştur (A. Şerif, 1338, s. 22). Merkeze çekilen 1901 tarihli telgrafta, Bartın Hastanesi'nin inşaatının tamamlandığı ve açılışının yapıldığı bildirilmiştir (BOA., Y.PRK.U.M., 56/7, H. 7 Cemaziyelahir 1319, M. 21 Eylül 1901). Bu yazışmada, tamamlanan inşaata dair bilgi verilmemekle birlikte onarım bilgisi olmalıdır. Aslında bir Muayene ve Tedavi Evi olan Bartın Hastanesi'nin, 1899 yılında inşa edilmiş eski bir bina olduğu, bakıma ihtiyaç duyduğu bilgisi dönemin yerel basınında yer bulmuştur (Namal ve Yılmaz, 2018: 125).

Ereğli'de de bir frengi hastanesi inşa edilmiştir. 1902 yılında inşası devam eden frengi hastanesinin inşaat masraflarının tesviyesi istenmiştir (BOA., DH.MKT., 532/68, H. 25 Rebiülevvel 1320, M. 2 Temmuz 1902). 1903 tarihinde "*Ereğlide derdest inşâ bulunan frengi hastahanesinin ikmâl-i nevâkısı için sarfına lüzum görünen*" ifadesi bu tarihte hastane inşaatının devam etmekte olduğunu göstermektedir (BOA., DH.MKT., 532/68, H. 23 Cemaziyellevvel 1321, M. 17 Ağustos 1903). 1906 yılında, "*Ereğli'de derdest inşâ bulunan frengi hastahanesinin*" masraflarının bu senenin emvalinden tesviyesi; aynı yıl "*Ereğli kazası frengi hastahanesinin masarif-i inşâiyesi bakiyesi*" olan miktarın dahiliye tahsisatından ödenmesi istenmiştir (BOA., BEO., 2823/211686, H. 14 Rebiülevvel 1324, M. 8 Mayıs 1906; İ.DH., 1448/45, H. 20 Şaban 1324, M. 9 Ekim 1906). Burada yeni baştan bir hastane inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hastanenin mimarisine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Düzce'de de bir frengi hastanesi inşa edilmiş olmalıdır. 1900 yılına ait yazışmada, Bolu Sancağı'na bağlı Düzce kasabası civarında inşa ettirilecek frengi ve gurebâ hastanesi için bir arsanın istimlak edildiği ifade edilmektedir (BOA., ML.EEM., 367/91, H. 15 Zilkade 1317, M. 17 Mart 1900). 1902 yılında da inşa edilen frengi hastanesinin açılışı yapılmıştır. "*Düzce'de inşâ ve her türlü levâzımı ikmâl olunan frengi hastahanesinin memurin-i mahal ve eşraf ve sunuf-i ahali hazır bulundukları halde resmi küşâdı icrâ...*" olunduğu, Kastamonu Vilayeti'nden İstanbul'a çekilen bir telgrafta bildirilmiştir (BOA., DH.MKT., 493/7, H. 22 Muharrem 1320, M. 1 Mayıs 1902).

Boyabat kazasında da bir hastane inşası gündeme gelmiştir (BOA., ŞD., 1668/5, H. 11 Cemaziyelahir 1319, M. 25 Eylül 1901). Sinop Sancağına tabi Boyabat kazasında frengi hastalarının ziyadesiyle arttığı, kazanın Sinop hastanesine uzak bulunduğu cihetle müşkülât çekilmekte olduğu bildirilmiş; kazada elli yataklık bir hastanenin inşasına lüzum görülmüştür. Hastanenin “*iâne ile vücuda getirilebileceği*” belirtilmiş; inşasına bir an evvel başlanması için izin istenmiştir (BOA., BEO., 1714/128524, H. 11 Cemaziyelahir 1319, M. 25 Eylül 1901).

Ayancık'ta da bir hastane tesisine lüzum görülmüştür. Frengi illetinin *Ayancık*'ta da hüküm sürdüğü, burada ianeten bir hastane tesisi ve bu hastanenin otuz yataklı olması planlanmıştır (BOA., DH.MUİ., 58/56, H. 5 Safer 1328, M. 16 Şubat 1910). 1915 yılında *Cide*'de de bir frengi hastanesinin var olduğu, hem halka, hem de frengili hastalara hizmet verdiği bilinmektedir (Şenel, 2015: 267).

Kastamonu Vilayeti'ndeki Hastanelerin Mimari ve Süsleme Özellikleri

Osmanlı'nın son döneminde inşa edilen ve modern sağlık hizmetlerinin bir parçası olan sivil hastanelerin inşasında, yaşanan salgın hastalıklar da etkili olmuştur. Bu salgınlardan, adına en çok hastane tesis edilen “frengi” hastalığıdır. Hastane inşasında da XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren salgının yoğun olarak görüldüğü Kastamonu Vilayeti ilk sıralarda yer almaktadır. Frengi ile mücadelede, erken tarihlerde yaşanmış ve daha etkili olmuş olan diğer bulaşıcı hastalıklarda olmadığı yoğunlukta, hastane inşasına önem verilmiştir. Yaşanan Tanzimat süreci, bu dönemde halk sağlığı hizmetlerinin ön planda olması, hastalığın çözümü için başvurulmuş yabancı uzmanların önerileri bunda etkili olmalıdır.

Kastamonu Vilayeti dahilinde, sivil halka hizmet vermesi hasebiyle “gurebâ hastahanesi” adıyla da tanınan “*Frengi ve Gurebâ Hastahaneleri*”, başlangıçta sancak merkezlerinde inşa ve tesis edilmiştir. Bunlardan bir kısmı, Çankırı örneğinde olduğu gibi, başka binaların onarılmasıyla hastane yapılmıştır. XX. yüzyılın başlarında, vilayet dahilinde 11 adet olduğu anlaşılan bu hastanelerin, dönemin yazışmalarında, “*frengi illetinin def'i*” amacıyla inşa edildiği ifade edilmiştir. Bunlardan Kastamonu merkez sancağı, İnebolu, Bolu, Safranbolu, Sinop ve Çankırı'daki hastane binaları hakkında, mevcut veriler ışığında bir değerlendirme yapmak mümkündür. Safranbolu'daki örnek haricinde günümüze ulaşmayan bu hastanelerin yanında, XX. yüzyılın başlarında, Ereğli, Bartın, Düzce, Boyabat, Ayancık, Cide gibi bazı kaza merkezlerinde de hastanelerin tesis edildiği, yazılı kaynaklarda ifade edilmekle birlikte buralardaki mimari örnekler hakkında bilgi edinilememiştir. Kazalardaki örneklerin çoğunlukla “*Muayene ve Tedavi Evi*” mahiyetinde, başka yapılardan dönüştürülerek işlevlendirilmiş küçük ölçekli binalar olduğu düşünülmektedir.

Bu hastanelerin tamamı, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı (1876-1909) döneminde inşa ve tesis edilmiştir. İnebolu ve Safranbolu'daki hastanelerde olduğu gibi bu durum yapıların kitabelerinde de ifade edilmiştir. Ayrıca Çankırı'daki hastaneye padişahın adına izafeten “*Frengi ve Gurebâ-yı Hamidiye Hastahanesi*” adı verilmiştir. Kastamonu Vilayeti'ndeki hastanelerin inşa ve tesisinde dönemin yöneticileri, etkin rol oynamıştır. İnebolu'daki hastanenin “*Abdurrahman Paşa'nın valilikleri zamanında*” inşa edildiği bilgisi, Safranbolu'daki hastanenin kitabesinde de tekrarlanmıştır. 1882-1891 yılları arasında Kastamonu Vilayeti valiliği yapan Abdurrahman Nureddin Paşa'nın frengi ile mücadelede etkin bir isim olduğu bilinmektedir. Bolu'daki hastanenin inşasında ise Mutasarrıf İsmail Kemal Bey'in adı geçmektedir.

Osmanlı'nın son döneminde inşa edilen sivil hastanelerden olan frengi ve gurebâ hastaneleri, genellikle kargir yapılardır. Kastamonu Vilayeti'ndeki örnekler de kargir inşaat tekniğiyle yapılmış, iç mekanlarında ahşap kullanılmıştır. Bunlardan, Sinop Frengi ve Gurebâ Hastanesi, ahşap bir örnek olmasıyla, bu dönemin farklılaşan uygulamasıdır.

Frenji ve Gurebâ hastanelerinde, farklı plan şemalarının ve cephe kuruluşlarının uygulandığı görülmektedir. En yaygın kullanımın, dikdörtgen plan kurgusunda, sofa veya koridor düzenine göre odalar veya koğuşların yerleştirildiği örnekler olduğu anlaşılmaktadır.

Kastamonu Vilayeti dahilindeki frenji hastaneleri, genellikle yüksek bodrum kat üzerine giriş katıyla birlikte iki katlı, kargir yapılardır; boyutları, hizmet verdikleri bölge ile doğru orantılıdır. Bunlardan Bolu'daki hastane yüksek bodrum kat üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. Vilayet dahilindeki hastanelerin yatak kapasitesi değişmektedir. Sancak ve kaza merkezlerine kadar yaygın olarak inşa ve tesis edildiği anlaşılan frenji ve gurebâ hastaneleri, muhtemelen bulaş riskini indirmek amaçlı, çok yerleşim yerinde bulunan, az yatak kapasiteli hastanelerdir. Nitekim dönemin askerî mimarlık kitaplarında tanımlanan hastane mimarisinde, büyük hastanelerin bulaşıcı hastalıkların yayılmasına sebep olabileceği belirtilerek çok büyük hastane inşa edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Ahmed Şükrü, 1883: 125-128).

Dönemin hastane yapıları genellikle yalın cephe kuruluşlarına sahiptir; bu binalarda dönemin etkin üslubu neo-klasik cepheler kullanılmakla birlikte farklı cephe kuruluşları da bulunmaktadır. İnebolu ve Safranbolu'daki hastane örnekleri neo-klasik referanslı cephe kurgularının kullanıldığı örneklerdir. Bu dönemde inşa edilen Dedeoğaç, Erzurum, Balıkesir gibi daha birçok gurebâ hastanesi örneğinde benzer cephe kurgularını görmek mümkündür. Dönemin hastane mimarisinde farklı cephe kuruluşları mevcuttur. Günümüze ulaşmayan Bolu'daki hastane ise neo-gotik referanslı cephe düzeniyle farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen hastane örneklerinde olduğu gibi girişlerin öne çekilerek üçgen alınlıkla sonlandırılması bu dönem için yaygın bir uygulamadır. Cephelerde sık pencere açıklıklarına yer verilmesi, modern hastane mimarisiyle örtüşen bir yaklaşımdır.

Sinop Frenji ve Gurebâ Hastanesi de daha çok konut referanslı bir örnek olarak görülebilir. Çok benzer kurgu, satın alınan konuttan dönüştürülen Çankırı'daki hastane binasında görülmektedir.

Dönemin sivil hastanelerinin, daha çok orta koridor iki yanında yer alan koğuş sistemine göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Kastamonu Vilayeti'ndeki örneklerde de orta koridor iki yanında kadın ve erkeklere ayrılmış koğuş sisteminin yaygın olarak kullanıldığı; eczahane, doktor ve muayene odası, hamam gibi birimlere yer verildiği görülmektedir.

Osmanlı'nın son döneminde inşa edilen sivil hastane örneklerinde, modern hastane mimarisine uygun şekilde birimlere yer verildiği, büyük bir bahçe içinde buldukları, hamam, çamaşırhane gibi hizmet mekanlarının olduğu bilinmektedir. Kastamonu Vilayeti dahilindeki örneklerin de bu şekilde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde inşa edilen sivil sağlık yapıları arasında yer alan gurebâ hastaneleri ya da frenji ve gurebâ hastanelerinin mimarlarına dair bilgilerimiz sınırlıdır. Kastamonu Vilayeti örneğinde, sadece Safranbolu hastanesinin mimarı bilinebilmektedir. Orjinal proje üzerindeki "*Mühendis Mahmud İzzed*" mühürü, projenin müellifinin bir mühendis olduğunu göstermektedir. Vilayette bulunan diğer hastanelerin mimarına dair bir bilgiye ulaşılammıştır. Bununla birlikte son dönem Osmanlı mimarlığında, Osmanlı taşrasındaki birçok kamu yapısının tasarımında, mühendislerin rol oynadığı bilgisi, bu yapıların da mühendisler ya da belediye mimarları eliyle projelendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁵

Bu dönem kamu yapılarının çoğunluğu yerel imkanlarla inşa edilmiştir. Dönemin yazışmalarında, îâne-i ahali, yani halktan toplanan yardımlarla inşa süreci için gerekli maddi kaynak belirtilmektedir. Dönemin hastaneleri için de halktan nakdi yardım toplanmıştır. Hastanelerin inşası ve daimi masraflarının karşılanması belediyelerin sorumluluğundadır. Belediye ve diğer

⁵ Dönemin kamu yapılarında etkin isimler hakkındaki genel değerlendirme için bkz. Yazıcı Metin, 2019a: 159-170.

yerel gelirlerin yetersiz kaldığı durumlarda Hazine'den yardım istenmiştir. Kastamonu'da da mevcut gelirlerin yetersiz gelmesiyle maddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durumda, inşaatın devamı ya da hastanenin işletilebilmesi, ödemelerin yapılabilmesi için devletten maddi yardım talep edilmiştir. Kastamonu Vilayeti dahilindeki frengi hastanelerinde yaşanan maddi sorunlar, Dü-ring Paşa ve 1899 yılında, Kastamonu Merkez Frengi ve Gurebâ Hastahanesi Tabibi Nikola'nın raporuna da ayrıntılı bir şekilde konu olmuştur (BOA., İ.DH. 1366/56; Y.PRK.UM., 45/45, R. 2 Mart 1315, M. 7 Nisan 1899).

Osmanlı mimarlığının son yüzyılı, yapı çeşitliliği açısından, öncesiyle kıyaslanamayacak ölçüde çok çeşitlidir. İhtiyaçtan doğan bu yeni yapı türleri arasında modern hastaneler ayrı bir yer tutmaktadır. Bu hastaneler arasında da sivil halka yönelik sağlık hizmetlerinin verilmesini amaçlayan, Tanzimat'la gündeme gelen kamu sağlığı uygulamalarının bir ayağını oluşturan frengi ve gurebâ hastaneleri ilk sıralardadır. Gurebâ hastanelerinin kuruluş sebeplerinden biri olan bulaşıcı hastalıklar arasında, adına en çok hastane inşa ve tesis edilmiş olan, "frengi illeti" özel bir yere sahiptir. Yüzyılın sonunda, Osmanlı'nın, bulaşıcı hastalıklarla mücadelesini örnekleyen ve çözümü büyük çoğunlukla hastane inşasında arayan yaklaşımın bir sonucu olan bu hastaneler, doğal olarak salgının en yoğun görüldüğü coğrafyada, Kastamonu Vilayeti dahilinde, çok sayıda inşa edilmiştir. Bu mimari eserler, Osmanlı'nın salgın hastalıklarla mücadelesini gösteren somut örneklerdir.

Kaynaklar

- Abdulkadiroğlu, A. (2002). Abdrurahman Nureddin Paşa. *İlmi Araştırmalar*, 13, 7-16.
- Ahmed İhsan (1896). Hamidiye Gurebâ Hastahanesi. *Servet-i Fünûn*, Sayı: 283, R. 1 Ağustos 1312, M. 13 Ağustos 1896, 358-359
- Ahmed Şükrü (1883). *Fenn-i mimari, piyade ve süvari sınıflarına mahsus ve programına muvafık*, 1300 H./1883.
- Avcı, C. (2012). 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu Vilayeti. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1/24, 18-33.
- Barlas, U. (2015). Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı hakkında bir araştırma denemesi. *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 195-207.
- Bolu Vilâyeti Salnâmesi*, R. 1341, M. 1925.
- Büyükkasap, E., Kars, Z. (2005). 1922 itibariyle Kastamonu'nun eğitim, sosyal, ekonomik ve sağlık durumu. *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 89-102.
- Cantay, G. (2014). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çavdar, N., Karcı, E. (2016). XIX. yüzyıl sonları - XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde frengi ile mücadele kapsamında yapılan yasal düzenlemeler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, 157-175.
- Çopur Aksungur, H. (2012). *İnebolu'da Türk mimarisi (19. ve 20. yüzyıl)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hot, İ. (2015). Tanzimat sonrası Osmanlı'da bulaşıcı hastalıklarla mücadele. *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 113-150.
- Kahya, E. (1989). Sağlık kuruluşlarımıza bir örnek: Safranbolu'da frengi hastanesi. *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 21-25 Eylül 1985, Kongre Bildirileri, c. 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1291-1296 ve 361-364.

Karcı, E. (2019). Sinop Frengi ve Gureba Hastanesi'ne dair bazı tespitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, Güz, 71-93.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, (H. 1306/1889). 15. Defa, Kastamonu Vilayet Matbaası.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, (H. 1310/1892). 16. Defa Olarak, Kastamonu Vilayet Matbaası.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, (H.1311/1893). Sene-i Hicriye-i Kameriyesine Mahsus, 17. Defa Olarak, Kastamonu Vilayet Matbaası.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, (H. 1314/1896). Sene-i Hicriyesine Mahsus, 19. Defa Olarak, Kastamonu Vilayet Matbaası.

Kastamonu Vilayeti Salnamesi, (1321/1903). 21. Defa Olarak, Kastamonu Vilayet Matbaası.

Kılıç, R. (2014). Türkiye'de frenginin tarihi. *Kebikeç Dergisi*, 38, 291-305.

Mehmed Said (1922). *Sinop ilinin sağlık coğrafyası*, haz. İ. Başağaoğlu, Sinop, 2002.

Mursal, S. (2017). *Osmanlı Devleti'nde ilk gureba hastaneleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Şahin, K. (2005). XIX. yüzyıl sonlarında Kastamonu'da hastaneler. *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 119-125.

Şenel, Ş. (2015). 19. yüzyılda Kastamonu vilayetinde frengi hastalığı ile mücadele. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 256-274.

Şerif, A. (1338). *Bartın Ahval-i Tabiiyye ve Tarihiyyesi*.

Temel, M. (1998). Birinci Dünya Savaşı ve mütareke yıllarında Türkiye'deki bulaşıcı ve zührevi hastalıklara karşı alınan önlemler, *İlmi Araştırmalar*, 6, 227-243.

Tonbul, Z. (2009). *Tarihi tastaneler: Gurebâ hastanelerinden memeleket hastanelerine ilk sivil hastaneler*. İstanbul: Novartis Yayınları.

Türkoğlu, Ö. (haz.) (1999). *Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Çankırı (Kengın) Sancağı (1869-1903)*. Çankırı: Çankırı Valiliği.

Yavuz, Y. (1988). Batılama döneminde Osmanlı sağlık kuruluşları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 8:2, 123-142.

Yazıcı Metin, N. (2019a). *Devlet kapısı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e hükümet konaklarının inşaa süreci ve mimarisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yazıcı Metin, N. (2019b). Osmanlı'da gureba hastaneleri ve Bolu Gureba Hastanesi. 23. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 6-8 Kasım 2019, Edirne.

Yıldırım, N. (2013). *Gureba Hastanesi'nden Bezmialem Vakıf Üniversitesi'ne*, İstanbul.

Yücel N., Şener Yılmaz, R. (2018). Bartın Gazetesi Işığında Bartın'da Sosyal-Kültürel Hayat (1924). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/57, Haziran, 117-127.

Belgeler:

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

A.MTZ.GR., 4/7,

DH.MKT., 88/5, DH.MKT., 211/9, DH.MKT., 266/68, DH.MKT., 493/7, DH.MKT., 532/68, DH.MKT., 850/50; DH.MKT., 918/26, DH.MKT., 1433/25, DH.MKT., 1680/43, DH.MKT., 1914/35, DH.MKT., 2222/30, DH.MKT., 2343/146, DH.MKT., 2564/121, DH.MKT., 2660/69.

DH.MUİ., 58/56.

BEO., 726/54435, BEO., 743/55715, BEO., 1714/128524, BEO., 2823/211686.

FTG.f., No: 622, FTG.f., No: 1599, FTG.f., No: 1604, FTG.f., No: 1634, 1635, 1636, FTG.f., No: 1680, 1704.

FTG., No: 1751.

İ.DH., 1366/56, İ.DH. 1436/21, İ.DH., 1448/45.

İ.MMS, 92/3899.

İ.ŞD., 44/2385, İ.ŞD., 53/2972, İ.ŞD., 59/3404, İ.ŞD. 74/4387, İ.ŞD., 76/4459.

ML.EEM., 367/91.

MV., 22/78.

PLK.p., No: 2952.

ŞD., 1655/3, ŞD., 1658/8, ŞD., 1668/5, ŞD., 2519/4, ŞD., 2747/58.

Y.A. HUS., 304/91.

Y.PRK.UM., 14/18, Y.PRK.UM., 45/45, Y.PRK.UM., 56/7.

